

УДК 378.81-13

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.74-3.4>**Н. В. Коротка**доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування та гуманітарних дисциплін
Київського державного університету інфраструктури та технологій

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ ВУЗІВ «ПОНЯТІЙНОГО МИСЛЕННЯ» ЗА ДОПОМОГОЮ ЧИТАННЯ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування у студентів немовних вузів «понятійного мислення» за допомогою читання фахових текстів. Навчання студентів немовного вузу професійно-орієнтованого читання є актуальним завданням. У статті обґрунтовується доцільність використання в теорії та практиці професійної освіти терміну «понятійного мислення», описуються можливості розвитку цього виду мислення за допомогою читання фахових текстів у студентів немовних вузів. Визначається, що у процесі навчання іноземної мови у студентів немовних вузів необхідно розвивати вміння професійно-орієнтованого читання. Однією з умов успішного засвоєння навчальної дисципліни й розуміння змістовного аспекту своєї майбутньої професійної діяльності є рівень розвитку у студентів понятійного мислення. У статті робиться акцент на тому, що чим вище рівень розвитку понятійного мислення, тим вище його вплив на функціонування індивідуального інтелекту особистості. Розглянуто велику кількість психолого-педагогічних досліджень, теорій і методик розвитку понятійного мислення: теоретично обґрунтовані способи навчання, теорія поетапного формування розумових дій, «збагачувальна модель» навчання, технологія оптимізації навчання і розвитку школярів, концептуалізація в формуванні індивідуальної понятійної системи людини. Формування «понятійного мислення» відбувається шляхом «сприйняття – представлення поняття» і має наступну послідовність: знайомство з предметами і явищами (сприйняття), усвідомлене вибудовування нових значень. Стаття є аналізом розвитку навичок читання професійно-орієнтованих текстів у немовних ВНЗ. Особливу увагу приділяється вдосконаленню навичок читання як комунікативної компетенції і цілеспрямованого формування висококваліфікованого фахівця, який вміє працювати зі спеціалізованою літературою у своїй професійній діяльності, а отже, має сформоване «понятійне мислення». Доведено, що володіння професійно-орієнтованим читанням, з одного боку, сприяє вдосконаленню комунікативної компетенції, а з іншого – дозволяє задовольнити професійні потреби фахівців завдяки сформованості понятійного мислення за допомогою читання фахових текстів.

Ключові слова: навчання, понятійне мислення, професійно-орієнтоване навчання, фаховий текст, читання.

Постановка проблеми. Понятійне мислення, образне мислення, психолого-педагогічні умови, підготовка кваліфікованих фахівців, що відповідають основним вимогам сучасного суспільства, є одним з основоположних завдань будь-якого вищого навчального закладу. У наукових працях психологів і педагогів феномен понятійного мислення і способи його формування розглянуто дуже різнобічно і глибоко. Однак маловивченими залишаються аспекти специфіки їх застосування до процесу професійної підготовки у вищій школі. Практично відсутні підходи до вивчення цієї сторони понятійного мислення в гуманітарних видах діяльності, в тому числі в педагогіці і психології. Навіть більше, не позначені чіткі орієнтири його розвитку у професійній освіті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних дослідженнях досить повно розкрита проблема впливу різних чинників і умов на успішне засвоєння професійних знань, умінь і навичок. Так, багато дослідників вважають, що на цей

показник впливають рівень розвитку інтелекту, самоаналізу, довірливості, рівень розвитку пізнавальної рефлексії (І.Н. Семенов, С.Ю. Степанов), наявність вироблених вимог до тих, хто навчається, і їх усвідомленість (Е.І. Машбиц), наявність мотивації до діяльності (Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, А.К. Маркова), особистісної схильності до результативного проходження всіх необхідних етапів професійної підготовки (включаючи процес самоосвіти), вплив морально-емоційного стану колективу освітньої установи (Т.Є. Бородіна, О.А. Воробйова), рівень навчального комфорту (Т.М. Краснянська).

Особливості розвитку навчальної діяльності і умови її ефективної організації в аспекті розгляду структури навчальної діяльності студентів, психологічних механізмів її формування, засоби її активізації вивчали І.І. Іл'ясова, В.Я. Ляудіс, Р.А. Нізамова, І.Т. Сенченко, А.Ф. Єсаулова. Однак необхідно відзначити, що однією з умов успішного засвоєння навчальної дисципліни, а отже, і розу-

міння змістовного аспекту своєї майбутньої професійної діяльності, є рівень розвитку у студентів понятійного мислення.

Мета статті. Головною метою цієї статті є обґрунтування доцільності використання в теорії та практиці професійної освіти терміна «понятійного мислення» і в описі можливостей розвитку цього виду мислення за допомогою читання фахових текстів у студентів немовних вузів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психолого-педагогічній літературі під понятійним мисленням розуміється пізнавальний психічний процес, що забезпечує узагальнене й опосередковане віддзеркалення істотних характеристик дійсності. Якщо розглядати досліджуване питання послідовно, то необхідно спочатку вказати на те, що спочатку освоєння будь-якої навчальної дисципліни передбачає обов'язкове вивчення термінів, якими студент повинен оперувати під час вивчення матеріалу, вміння переносити поняття в структуру іншої дисципліни, враховуючи її специфіку. У цьому відношенні виникає питання про те, який рівень розвитку понятійного мислення у студента. У цьому аспекті необхідно зрозуміти сутність і процес формування досліджуваного явища.

Згідно з генетичним підходом складніше психічне утворення формується на основі вже існуючого простого утворення, в кожній складнішій за своєю організацією формі пізнавального відображення є більш «прості» форми відображення. Так, вище за своєю формою понятійне мислення формується в результаті узагальнення вже наявних образно-просторових, словесно-мовних, предметних та інших компонентів [4, с. 77]. Узагальнення, аналіз, синтез є основними складниками розумових операцій, на основі яких формуються основні поняття і понятійне мислення загалом. Звідси можна зробити висновок, що чим вище рівень розвитку понятійного мислення, тим вище його вплив на функціонування індивідуального інтелекту особистості.

Можна відзначити і велику кількість психолого-педагогічних досліджень, теорій і методик розвитку понятійного мислення. В аспекті підходів Л.С. Виготського і С.Л. Рубінштейна були запропоновані і реалізуються теоретично обґрунтовані способи навчання (В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін), теорія поетапного формування розумових дій (П.Я. Гальперін, Н.Ф. Талізін) та ін. Широко відома «збагачувальна модель» навчання М.А. Холодної та О.Г. Гельфман, яка націлена на «процес збагачення ментального (розумового) досвіду учня як умова зростання його інтелекту» [7, с. 15]. Впроваджено в практику технологію оптимізації навчання і розвитку школярів Л.А. Ясюкової, яка вважає, що «понятійне мислення виявляється тією основною психологічною характеристикою, наявність якої забезпечує можливість навчання, а недоліки в його формуванні за інших позитивних

рис розвитку поступово ускладнюють навчання і в підсумку роблять його неможливим» [9, с. 4].

У зарубіжній психолого-педагогічній науці також досить робіт, присвячених вивченню понятійного мислення і способів його розвитку. Теоретичні підходи Д.І. Ханта, Г.М. Шродер, С. Харп, Р. Майера та інших до розгляду цього феномена пов'язані з виявленням ролі концептуалізації в формуванні індивідуальної понятійної системи людини. П. Герденфорс вказує на те, що «служити як пояснювальна основа для ряду емпіричних теорій» можуть геометричні схеми символічного подання концептуальних просторів в мисленні: «Багато моделей концептуальних структур і пізнання базуються на просторових структурах» [11, с. 2].

Про важливість грамотного використання понять у міркуваннях під час вирішення інтелектуальних завдань говорять і фахівці з розвитку критичного мислення, коли учень сам «підводиться» до оцінки істинності своїх суджень. Цей метод активно використовується в практиці освіти західних країн, а тренінги понятійного мислення поширені в бізнес-середовищі. Наприклад, Г. Браунінг пропонує формувати за допомогою системи тренінгів «вміння переводити абстрактні думки в конкретні схильності» і «мислити в довгострокових горизонтах» [5, с. 67].

Від якості засвоєння понять залежить рівень осмислення своєї поведінки і характер взаємин з навколишнім світом. З ним пов'язані мотиви і спрямованість особистості, її установки, система цінностей, індивідуальні якості, світогляд. Ще в дослідженнях Л.С. Виготського було доведено, що велику роль у формуванні понятійного мислення відіграє вираз досліджуваних понять у знаках [3, с. 13].

На відміну від Л.С. Виготського, В.В. Давидов у своїх дослідженнях розглядає теоретичні узагальнення, які представляють систему понять. Ця теоретична система понять заснована на взаємозалежності понять, усвідомленні розумової діяльності в процесі побудови цієї понятійної системи. Здатність до узагальнення, на думку В.В. Давидова, відбувається за схемою «сприйняття – представлення поняття» і має наступну послідовність: знайомство з предметами і явищами (сприйняття), усвідомлене вибудовування нових значень (понять) через оволодіння знаково-символічними засобами і використання мови. Поступово на цій основі в умовах оволодіння навчальною діяльністю і освоєння наукових знань починають формуватися наукові поняття.

Постійне виконання дій у розумі, аналіз своїх міркувань і досвіду діяльності призводять до формування у суб'єкта рефлексії власної розумової діяльності, теоретичного мислення. Ідея про те, що будь-яке розуміння законів, процесів і життєвих явищ безпосередньо зводиться до оперування поняттями, складниками бази будь-яких знань.

У науковій літературі описані також способи орієнтації освітніх практик на розвиток понятійного мислення. Наприклад, про неприпустимість ситуацій, коли студентам даються «покрокові інструкції для проведення процедур», а самі вони «не беруть участь у формулюванні питань або проєктуванні», пише А. Старко [13, с. 309]; на зв'язність тексту як спосіб підвищення «пізнавального інтересу до наукових пояснень» звертають увагу С. Херп і Р. Майер [12, с. 93]. Останнє положення, пов'язане із зв'язністю тексту, є фундаментальним для нашого дослідження і дозволяє розглянути особливості використання фахових текстів для формування понятійного мислення у студентів немовних вузів.

У процесі навчання іноземної мови у студентів немовних вузів необхідно розвивати вміння професійно-орієнтованого читання, адже інформація, що надходить через ЗМІ та Інтернет, ставить майбутніх фахівців перед необхідністю швидко переглядати велику кількість мовного матеріалу з метою знаходження, використання необхідної інформації для вирішення своїх професійних завдань.

На цей час студенти вищих навчальних закладів, які мають у своєму розпорядженні сучасні засоби комунікації, зацікавлені в знанні іноземної мови. Вони досить часто вступають у професійне спілкування за допомогою письмового тексту і стикаються з необхідністю читання великої кількості іншомовної документації для отримання інформації [8]. Уміння читати професійно-орієнтовані тексти іноземною мовою за фахом має велике значення, адже такого роду тексти є одним з основних джерел інформації з одержуваної професії. Нерідко студенти немовних вузів використовують іноземні джерела для підготовки до наукових конференцій, дипломних проєктів, до практичних занять та дискусій на задану тему [5].

У процесі навчання англійської мови у ВНЗ студенти розвивають вміння та навички в читанні, сформовані в попередні роки навчання. Вони продовжують удосконалювати техніку читання, адже мається на увазі, що студенти вузу вже володіють основними техніками читання. Уміння читати і розуміти іноземну літературу є одним з основних вимог до рівня підготовки студентів, що пред'являються в програмах з іноземних мов будь-якого вищого професійного навчального закладу, тому студенти вже повинні володіти техніками читання [1], а саме такими, як: швидке встановлення звуко-буквених відповідностей; правильне озвучування графічного образу слова і співвіднесення його зі значенням, тобто читання в вузі вже має бути осмисленим, читання за синтагмами, об'єднання слів у певні смислові групи; читання в природному темпі текстів, побудованих на знайомому мовному матеріалі; виразне читання текстів

вголос, з правильним наголосом та інтонацією. Якщо студент не володіє основними техніками читання і його читання не можна назвати осмисленим, це істотно ускладнить опанування професійної компетенції, завадить становленню грамотного фахівця, а отже, ця проблема потребує вирішення шляхом формування понятійного мислення.

Основний фундамент техніки читання закладається в школі, але і викладач вузу може допомогти студенту, вміло мотивуючи його на оволодіння технікою читання. Завдання викладача полягає в тому, щоб зняти лексичні та граматичні труднощі, які можуть виникнути в процесі читання професійно-орієнтованих текстів. Такий текст не повинен викликати у студентів великих труднощів для його розуміння, що може демотивувати студента. Таким чином, обираючи тексти для професійно-навчального читання, слід враховувати можливості студентів, їх лексико-граматичний рівень володіння іноземною мовою. Тому завдання викладача – максимально зняти всі мовні труднощі, а саме нейтралізувати граматичні, лексичні та фонетичні складності. Викладач, відбираючи той чи інший мовний матеріал для вивчення його на заняттях з професійно-орієнтованого читання, повинен виходити з сформованості знань, умінь і навичок студентів, а саме з того, наскільки студенти підготовлені до роботи і вилучення необхідної інформації з текстів.

Крім необхідності постійного стимулювання студентів до читання текстів і до вивчення мови загалом, важливим є і розвиток професійної компетенції майбутнього фахівця. Студенти немовних спеціальностей будуть охоче залучатися до процесу навчання загалом і до процесу професійно-орієнтованого читання зокрема тільки в тому разі, якщо це буде задовольняти їхні професійні потреби. Тому якщо текст буде актуальним, змістовним та інформативним, буде включати в себе вузькоспеціалізовану термінологію, в ньому будуть присутні граматичні та лексичні структури мови, що вивчається відповідно до рівня знань студентів, то вони, безумовно, будуть охоче залучені в процес навчання професійно-орієнтованого читання фахових текстів.

Одним з важливих умов є і те, що тексти повинні бути підібрані відповідно до спеціалізації студентів [5, с. 34]. Завдання, що стоїть перед викладачем, – навчити студентів самостійної роботи з фаховим текстом для того, щоб у майбутнього фахівця була можливість своєчасно отримувати інформацію з джерел іноземною мовою в сфері своєї професійної діяльності. Формування соціально-цінного, висококваліфікованого, конкурентоспроможного фахівця – це формування фахівця, який вміє читати іноземною мовою.

Удосконалення техніки читання ведеться нерозривно з роботою над читанням як комунікативним умінням. Читання – це рецептивний

вид діяльності, але результатом успішного застосування умінь і навичок читання є продуктивні дії, тобто використання отриманої інформації в усній і письмовій мові, в повсякденних і професійних ситуаціях спілкування [1, с. 66].

«Завдання навчання читання як самостійного виду мовленнєвої діяльності полягають в тому, щоб навчити учнів отримувати інформацію з тексту в тому обсязі, який необхідний для вирішення конкретного мовного завдання, використовуючи певні технології» [2, с. 14]. Саме ця установка і визначає один з принципів класифікації читання за видами.

Під час роботи над текстом передбачається використання і вдосконалення основних видів читання: ознайомлювальний, вивчаючий, пошуковий і переглядовий. Класифікація видів читання пов'язана з комунікативними цілями і завданнями читця, які визначають необхідний ступінь повноти і точності розуміння матеріалу. Цей критерій ліг в основу загальноприйнятої класифікації видів читання С.К. Фоломкіної, яка виділяє пошукове, оглядове, ознайомлювальне і вивчаюче читання [6, с. 33].

Мета пошукового читання – вилучення необхідної інформації з тексту. Цей вид читання передбачає досить високий рівень сформованості навичок читання, вміння орієнтуватися в смисловій структурі тексту. Навчання читання має бути максимально наближене до умов реального життя, в яких учням можуть знадобитися ці вміння.

Уміння пошукового читання (scanning) в реальному житті ми використовуємо, коли переглядаємо телевізійну програму або рекламний проспект, знайомимося з меню, змістом книги, шукаємо незнайомі слова в словнику, номер телефону в довіднику тощо.

Оглядове читання має на меті вміння переглянути інформацію, закладену в тексті. Оглядове читання вимагає від студента володіння значним обсягом мовного матеріалу, тому більш детальний перегляд слід віднести до старших курсів, хоча прийомам переглядового читання необхідно навчати вже з самого початку курсу навчання. Завдання студента щодо цього виду читання – скласти загальне уявлення про зміст тексту. Студент визначає, чи є в цьому тексті інформація, що його цікавить, чи варто читати текст уважніше з метою детального його вивчення і використання цієї інформації в подальшому. Вивчаюче читання – читання, яке передбачає повне розуміння тексту. Студент перекладає текст, працює над засвоєнням мовних форм, закладених у ньому. Мета цього виду читання – детальне вивчення тексту.

Часто в професійній діяльності важливо отримати детальну інформацію про явище чи подію, що вимагає володіння таким видом читання, як читання з повним розумінням прочитаного.

Зазвичай таким чином ми читаємо статті, інструкції, листи тощо. Цей вид передбачає, що читач може зупинитися на уривках, що його зацікавили, перечитати і проаналізувати їх, зробити висновки. Ознайомлювальне читання передбачає розуміння і витяг близько 70% тексту. Мета цього виду читання – узагальнити зміст тексту, не фокусуючи свою увагу на граматичних структурах. Цей вид читання спрямований на вичленення першорядної інформації. Читання інформативних текстів наукового і суспільно-політичного характеру, таких як інтернет-сайти, доповідь на науковій конференції, зазвичай починається з ознайомлення з їх загальним змістом. Для того щоб визначити основну ідею тексту, студенту необхідно застосування саме ознайомлювального читання. Очевидно, що фахівцеві для роботи з матеріалом іноземною мовою знадобляться уміння і навички всіх видів читання, вони взаємопов'язані між собою і логічно впливають одне з одного.

Кожне з цих умінь базується на комплексі умінь і навичок (мовних, мовленнєвих, компенсаторних та інших), що включають, наприклад, вміння виявляти основні факти і навички виділяти ключові слова. Таким чином, навчання читання іноземною мовою є однією з основних задач курсу «Іноземна мова» в немовних ВНЗ. У немовних ВНЗ навчають опановувати мову різних жанрів наукової та довідкової літератури (монографії, статті, інструкції, бюлетені, патенти, технічна та інша документація тощо). Уміння працювати з літературою є базовим умінням під час здійснення будь-якої професійної (практичної і наукової) діяльності, а самостійна робота з підвищення кваліфікації або рівня володіння іноземною мовою найчастіше пов'язана з читанням [5, с. 14].

Висновки і пропозиції. Вищесказане дозволяє зробити висновок, що навчання студентів немовного вузу професійно-орієнтованого читання є актуальним завданням. Володіння професійно-орієнтованим читанням, з одного боку, сприяє вдосконаленню комунікативної компетенції, а з іншого – дозволяє задовольнити професійні потреби фахівців завдяки сформованості понятійного мислення за допомогою читання фахових текстів, що надає студентам можливість у майбутньому самостійно здобувати знання засобами іноземної мови.

Список використаної літератури:

1. Бессарабова О.Н. Совершенствование умений и навыков чтения иноязычных текстов у студентов неязыковых вузов. *Ростовский государственный университет путей сообщения*. 2012. 123 с.
2. Брызгалова О.Н., Михайлова В.А. Домашнее чтение как вид речевой деятельности и средство формирования языковых навыков

- и умений. URL: <http://festival.1september.ru/articles/subjects>. (дата звернення: 15.11.2020).
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. Изд. 5, испр. Москва : Лабиринт, 1999. 352 с.
  4. Ильичева Е.В. Формирование первоначальных химических понятий на основе взаимосвязи понятийного и образного мышления. *Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. 10–12 декабря.* 2009. Н. Новгород : НГТТУ. 2009. С. 55–59.
  5. Табуева И.Н. Формирование готовности студентов к обучению профессионально ориентированному чтению в неязыковом вузе. *Альманах современной науки и образования.* 2013. № 5 (72).
  6. Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе. *Высшая школа.* 2005. 255 с.
  7. Холодная М.А., Гельфман Э.Г. Развивающие учебные тексты как средство интеллектуального воспитания учащихся. Москва : Институт психологии РАН, 2016. 200 с.
  8. Шагатова, Р.Г. Профессионально-ориентированное чтение как средство формирования коммуникативной компетенции. *Альманах современной науки и образования.* Тамбов : Грамота, 2009. № 8. Ч. 1. С. 186–189.
  9. Ясюкова Л.А. Закономерности развития понятийного мышления и его роль в обучении. Санкт-Петербург : ИМАТОН, 2005. 256 с.
  10. Browning G. The Power of Conceptual Thinking to Strengthen Your Leadership. URL: <http://www.inc.com/geil-browning/strengthen-leadership-conceptual-thinking.html> (дата звернення: 15.11.2020).
  11. Gärdenfors P. Conceptual Spaces – The Geometry of Thought. Bradford Book, 2004. 317 p.
  12. Harp S.F., & Mayer R.E. The role of interest in learning from scientific text and illustrations: On the distinction between emotional interest and cognitive interest. *Journal of Educational Psychology.* 1997. № 89. P. 92–102.
  13. Starko A.J. Creativity in the Classroom: Schools of Curious Delight. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2005. 499 p.

Korotka N. Formation of non-linguistic universities students' "conceptual thinking" by means of reading professional texts

The article is devoted to the study of the peculiarities of the "conceptual thinking" formation among students of non-linguistic universities by reading professional texts. Teaching students of a non-linguistic university professionally oriented reading is an urgent task. The article substantiates the expediency of using the term "conceptual thinking" in the theory and practice of vocational education. It is noted, that in the process of teaching students, it is necessary to develop the skill of professionally oriented reading. It is noted that one of the conditions for the successful mastering of the academic discipline, and, consequently, understanding the content aspect of their future professional activity, is the level of development of conceptual thinking among students. The article focuses on the fact that the higher the level of development of conceptual thinking, the higher its impact on the functioning of the individual's intelligence. A large number of psychological and pedagogical studies, theories and methods for the development of conceptual thinking are considered. The formation of "conceptual thinking" occurs through "perception – presentation of a concept". The article is an analysis of the development of reading skills in professionally oriented texts in non-linguistic universities. Particular attention is paid to improving reading skills as a communicative competence and purposeful formation of a highly qualified specialist. Students of non-linguistic specialties will be involved in the learning process in general and in the professionally oriented reading process in particular, only if it satisfies their professional needs. If the text is relevant students will be involved in the process of teaching professionally oriented reading professional texts. It has been proven that proficiency in professionally oriented reading, on the one hand, contributes to the improvement of communicative competence, and on the other hand, it allows to satisfy the professional needs of specialists due to the formation of conceptual thinking through reading professional texts, provides students with the opportunity in the future to independently acquire knowledge by means of a foreign language.

Key words: teaching, conceptual thinking, professionally oriented teaching, professional text, reading.